

Van Isacker en de retro-mode⁽¹⁾

1850 fr., een heel mooi uitgegeven boek met veel en fijne illustratie, bijzonder knap en boeiend geschreven, een kommercieel sukses, een agressief reaktionair boek van KAREL VAN ISACKER, hoogleraar aan de UFSIA, historicus, jezuïet, geestelijk verwant met de tendens van Monseigneur Lefèbvre.

Het gaat over "MIJN LAND..."; daarmee wordt het Vlaamse land bedoeld. O Vlaanderen, MIJN land ! We geraken er maar niet van af. De Vlaams-nationale zangfeesten blijven voorttrillen onder het stalen gebinte van het Sportpaleis.

"... IN DE KERING". Wat is die kering ? Ze is : ontheiliging, ontluistering, ondermijning, ontwrichting, verstoring, aftakeling, afbraak, vernieling, verwoesting, verval, verlies, teloorgang, ontworteling, ontaarding, verderf... Van Isacker hanteert wel een rijke woordenschat om zijn leidmotief te vertolken.

Het is een synthese-werk over de periode 1830-1980. Het reeds verschenen eerste deel gaat tot 1914.

Komen ter sprake : de aspecten van het dagelijks leven, de visie van de tijdgenoten op maatschappij, godsdienst en moraal, de levensstijl, het familieverband, de situatie van de vrouw, de seksualiteit, de wijze van bouwen, van kleden, van werken, de folklore, de feesten en vermakelijkheden, het dorp, de stad, de triomf van de nieuwe technieken... Al die aspecten worden slechts in functie van 's schrijvers thesis aangestipt, vluchtig en met heel pittige toetsen. Dat maakt precies de charme uit van dit werk, ook voor mij.

Maar tevens wordt men - als progressist - door praktisch iedere bladzijde van dit boek op stang gejaagd, geschandaliseerd. Dat was trouwens de bedoeling van de schrijver.

Eigenlijk zou men het hele opzet reeds na lektuur van de inleiding kunnen afschrijven. De auteur spreekt zich onomwonden uit voor een SUBJEKTIEVE geschiedschrijving. Dat is onaanvaardbaar. Niet dat ik de historicus het recht zou ontkennen een geëngageerd standpunt in te nemen, integendeel. Ook meen ik dat de historicus WAARDEN mag aankleden : hij mag bijv. stellen dat achteruitgang van de godsdienstzin een waardeverlies is. Overigens staat het vast dat niemand de totaliteit van een historische ontwikkeling kan uitdrukken. Men kan hoogstens enkele aspecten weergeven en staat dus voor de noodzaak van een keuze. Ik heb het destijds zo geformuleerd : "We moeten het verleden benaderen vanuit een aktueel geëngageerde vraagstelling, d.i. een vraagstelling die betrekking heeft op de toekomst. De visie

die we op de toekomst hebben, bepaalt de vragen die we aan het verleden stellen. In deze zin is de vraagstelling subjektief. Het antwoord moet nochtans de grootst mogelijke objectiviteit beogen, want slechts in zoverre het antwoord objectief is, heeft het waarde voor onze (subjektieve) vraagstelling." Kortom, de objektieve betrachting mag niet over boord worden gegooid. Van Isacker doet dat wel.

Wat hij beschrijft, is een proces waarvan de kennis in grote trekken gemeengoed is : de industriële revolutie, de technische verwezenlijkingen, de stroomversnelling van de geschiedenis, de ontworteling, de proletarisatie, de urbanisatie en de pauperisatie... maar ook : de economische groei die, gekombineerd met het streven van de arbeidersbeweging, in toeneming van volkswelvaart resulteert en zekere democratische hervormingen mogelijk maakt.

Verbonden aan het geschetste proces zijn zekere ontwikkelingen die centraal staan in de bewogenheid en de bezorgdheid van de schrijver : de breuk tussen de mens en de natuur, de veranderingen in de intermenselijke verhoudingen, de geestelijke verarming en ontreddering waarop het uitloopt. Om alle misverstand te vermijden : ik deel deze bezorgdheid en dat sinds heel lang.

Waarom is onderhavig boek dan reaktionair ?

Ten eerste omwille van de geïdealiseerde uitgangssituatie : het leven van de mensen in ons land rond 1830. Dat was de maagd "voor nog de vinger der vernieling de lijnen heeft geschonden der schoonheid en bezieling" om

het met Ledeganck te zeggen. Wij hadden toen nog een "zindelijk land". Dat was nog het paradijs, de harmonie tussen mens en omgeving, de eenheid tussen de mens en de natuur. De inwoners van het dorp en ook van de stadsbuurt voelden zich één gemeenschap, er was samen-horigheid. Binnen die gemeenschap voelden de mensen zich thuis; er was beschutting en geborgenheid; de deur stond voor iedereen open, de mensen hielpen mekaar; het levensritme was traag, maar de mensen genoten een "stil geluk". Besluit : "Kerkelijke en maatschappelijke volgzzaamheid waren voor de mensen een onmisbare steun", daarom was "de hiërarchische maatschappij zinvol".

Natuurlijk waren al deze aspecten niet volledig afwezig. Wat Van Isacker beschrijft, geldt tot op zekere hoogte voor de welstellenden van toen, voor al wie boven de grens van het pauperisme leefde. Voor de paupers echter gold dat niet, en dat waren er een massa op het platteland en in de steden. Overigens was het paternalisme van de leidende standen slechts EEN MOMENT van hun houding. Het paternalisme was in vele gevallen de ideologische sluier voor veel hardvochtigheid. Neen, de samenleving rond 1830 was helemaal geen idylle. Wie het zo ziet, ziet slechts een deeltje van de realiteit, het deeltje dat past in de ideologie van de aarstreaktionair.

Voor de decennia die volgen, krijgen wij vele realistisch-harde beschrijvingen omtrent de uitstoting, de ontworteling, de ondergang van allerlei volksgroepen, van vissers, van ambachtslieden, van boeren, enz. Dat

is de proletarisatie. De geruïneerden trekken naar de "tentaculaire" steden of worden pendelarbeiders. Er is destabilisatie, de mens voelt zich verloren, er is geestelijke verloedering... Allemaal aangrijpend beschreven. Vele bladzijden van Van Isacker zouden als illustratie kunnen ingeschakeld worden in volgende tekst van... het "Kommunistisch Manifest" van 1948 :

"Waar de bourgeoisie aan de heerschappij is gekomen, heeft zij alle feodale, patriarchale, idyllische verhoudingen vernietigd. Zij heeft de bont geschakeerde feodale banden die de mens verbonden aan wie "van nature boven hem waren gesteld", onbarmhartig verscheurd en geen andere band tussen mens en mens gelaten dan het naakte belang, dan de gevoelloze 'kontante betaling'. Zij heeft de heilige siddering van de vrome dweperij, van de ridderlijke geestdrift en van de kleinburgerlijke weemoed in het ijskoude water van de egoïstische berekening verdronken. Zij heeft de persoonlijke waarde opgelost in de ruilwaarde en in plaats van de talloze, zwart op wit beschreven vrijheden, uitsluitend de gewetenloze handelsvrijheid gesteld. Zij heeft, in één woord, in de plaats van de met religieuze en politieke illusies bemantelde uitbuiting, de openlijke, schaamteloze, direkte, dorre uitbuiting gesteld... De bourgeoisie kan niet bestaan zonder de (...) gezamenlijke verhoudingen voortdurend te revolutioneren. Onveranderde instandhouding van de oude produktiewijze was de eerste bestaansvoorwaarde van alle vroegere industriële klassen. De voortdurende omwenteling van de produktie, de onafgebroken wankeling van alle maatschappelijke

toestanden, de eeuwige onzekerheid en beweging onderscheiden het bourgeois-tijdperk van alle andere. Alle vaste, ingeroeste verhoudingen met hun nasleep van traditionele, eerwaardige voorstellingen en opvattingen vergaan, alle nieuw gevormde verouderen voordat ze kunnen verstenen. Al het feodale en vaststaande ver-vluchtigt, al het heilige wordt ontwijjd..."

Overigens doen de beschrijvingen van Van Isacker mij dikwijls denken aan de uitvoerige, konkreet geïllustreerde ontledingen die Marx in verband met de "primitieve accumulatie" opstelde. Men zou dus de vraag kunnen opwerpen : maar wat verwijt u dan de auteur ? Ik verwijt hem dat hij voor het deshumaniseringsproces geen serieuze verklaring geeft. Wel worden allerlei schuldigen aangewezen : de "economische ontwikkeling", de "industrialisatie", de "heerschappij van de machine", het "utilitarisme van de eeuw", het "nuttigheidsbejag"... Veelvuldig verschijnt ook DE BURGERIJ op het beschuldigingsbankje, omwille van haar "zelfvoldaanheid", haar "hardheid" en "egoïsme".

Maar wie is die burgerij ? Wij vernemen wel een en ander over haar ideologie (Van Isacker, schrijver van een door en door "geïdeologiseerd" boek, vermijdt de term. Waarom ?), over haar kleding, enz. Maar omtrent haar economische basis (waar halen die mensen hun geld ?) blijven we in het ongewisse. Heel terloops (p. 101) worden "de grote bedrijfsleiders" genoemd; verder wordt gepreciseerd : "vanaf het midden der eeuw stuwde het heringericht financie- en kredietwezen het hele ekono-

mische leven". Dat de kern van de burgerij wordt gevormd DOOR DE KAPITALISTEN, daarover geen woord. Integendeel, op p. 24 lezen wij : "Meer dan de 'kapitalist', een met alle zonden van de negentiende-eeuwse burgermaatschappij beladen abstraktie, is de kleine burger aansprakelijk voor de geest van materialisme die de eeuw gaat beheersen, voor de verslonsing van de steden en het land, voor de ontaarding van het politieke leven en de verslaving van de volksklasse". Zo iets durven schrijven is eenvoudig een schandaal. Ontkennen dat aan de basis van alle 19de-eeuwse veranderingen de kapitalistische produktiewijze lag, is het licht van de zon ontkennen. Het kapitalistisch bedrijf als stimulans voor de techniek, de technische ontwikkeling als stimulans voor de kapitalistische industrie, de uitschakeling en de vernietiging van de ambachtelijke beroepen, de ruïne van het platteland, de ophoping in de stedelijke krottenwijken van een onverbiddelijk uitgebuit proletariaat, de uitschakeling door de konkurrentie van de zwakkere mededingers, de groei als absolute behoefte voor iedere onderneming apart en voor de ekonomie in haar geheel, de industriële overwoekering, de vervuiling van water en lucht en de aantasting van het landschap... het zijn allemaal sinds lang nauwkeurig in hun werking beschreven processen. Grondslag en dynamiek van deze processen : de werking van het kapitaal.

Geweten is ook dat in het kapitalisme zich de TENDENS-wet van de ABSOLUTE pauperisatie laat gelden : d.w.z. in zoverre het alleen van de spontane kapitaalwerking afhangt, moet de ellende van de arbeiders steeds erger

worden.

Ten slotte ligt de kapitalistische ontwikkeling aan de basis van allerlei VERVREEMDINGEN. Toch wel merkwaardig : voor ons ligt een boek dat in de eerste plaats een kleurrijke beschrijving geeft van allerlei verschijnselen van ALIËNATIE, maar gewoon weigert die term te gebruiken. Ik begrijp de schrijver: aliënatie is de kerngedachte van het marxisme. Slechts een paar maal heeft hij het woord uit zijn pen laten komen : "hun wereld verdween en zij vonden geen plaats in de nieuwe, beheerst door een vreemde geest" (p. 71); "de pendelarbeiders ruilden hun achtergrond voor het vervreemdende milieu van hun werk" (p. 186). Maar daarmee is de kous niet af. De breuk tussen de mens en de natuur is ook een vervreemding, - dat mensen van eenzelfde straat mekaar niet meer kennen, - dat in het bedrijf allerlei middeltjes worden aangewend om de arbeiders als konkurrenten tegen mekaar op te zetten, - dat men op de fabriek moet uitvoeren wat anderen voor u ontwierpen, - dat de produktie die men uitvoert geen uitstaans heeft met enige wijze van zelfverwezenlijking, - dat de arbeider niets te vertellen heeft in zijn bedrijf, - dat hij verplicht wordt in de winkel van de patroon te kopen, - dat hij zo maar willekeurig op straat kan geworpen worden, - dat de jonge meisjes in de gelegen van de Rupel door de chef mogen misbruikt worden, - dat de arme sukkel jaren legerdienst moet doen in de plaats van de zoon uit het rijke huis, - dat bij het gerecht en in de administratie alles in het Frans geschiedt, - dat de arbeider geen stemrecht

heeft... het zijn allemaal verschijnselen van vervreemding. De grondslag van al deze aliënaties is de scheiding van kapitaal en arbeid. Maar precies die grondslag blijft in het werk van Van Isacker buiten geding.

Hij heeft wel andere katten te geselen. O.a. de pogingen die door de vrijdenkersverenigingen werden ondernomen om het volk te ontvoogden. Die zouden het hunne hebben bijgedragen om het volk te ontaarden en te verderven. Men kan zich natuurlijk verlustigen aan de tamelijk onnozele vrijmetselarij-filosofie waarvoor men de simpele mensen trachtte te winnen. Maar onnozeler dan een doorsnee-preek van de parochiepastoor was dat toch zeker niet. Hoofdzaak is echter dat die kleine vrijzinnige genootschappen toch een eerste uiting waren van revolte tegen gevestigd gezag. Dat heeft in genen dele de "eigen aard" of de "persoonlijkheid" van de volksmensen geschaad. Ik ben ervan overtuigd dat het lid van de "Solidairen" een geesteshouding verwierf die in alle opzichten de dompersmentaliteit overtrof.

Het is een feit dat het opkomende socialisme sterk werd beïnvloed door de vrijdenkerij en haar antiklerikaal (zelfs antigodsdienstig) programma overnam. Het kon moeilijk anders : de Kerk als steunpilaar van het kapitalisme en de bezittende klassen, daar kon men niet naast kijken. Zodat de opkomende socialistische beweging in de ogen van Van Isacker geen genade vindt. Op p. 52 wordt gesteld dat "De ontvoogding die aan de ergste uitbuiting een einde maakt... tegelijk het teloorgaan bevestigde van eigen aard". Gewoon onzin ! Op p.

173 wordt nogmaals betoogd dat de socialistische ontvoogdingsstrijd het "volksbederf" in de hand werkte. Eindelijk heeft Van Isacker dan toch de gelegenheid gevonden om het begrip "vervreemding" te hanteren, maar op een verkeerde plaats. "Het socialisme... heeft de zogenaamd bewust geworden en ontvoogde volksklasse een betrekkelijke welvaart laten betalen met de prijs van de zelfstandigheid en haar tot grondslag gemaakt van een vreemd en vervreemdend regime" (p. 177). Eigenlijk toch wel een heel krasse bewering, als men bedenkt dat de militanten van het verpletterde proletariaat precies in het "Volkshuis"; waar zij geestesgemeenschap vonden, de vervreemding ietwat konden opheffen; als men ook bedenkt dat een staking niet alleen een kwestie van loon is, maar ook een uitdrukking van solidariteit en een vreugde, omdat men de patroon en de gevestigde machten trotseert. Zo wordt precies in en door de arbeidersbeweging een stuk aliënatie overwonnen.

Maar Van Isacker is nu eenmaal een wanhopig geval : met de veralgemening van het stemrecht ziet hij slechts een stroom van demagogie rijzen. Omtrent democratie koestert hij vooral voorbehoud en bedenkingen.

Dat belooft voor het tweede deel van dit werk !

Bij de nederlandse vertaling van Emma Goldmans memoires⁽¹⁾

Uitgeverijen zien duidelijk brood in autobiografieën. Het gaat hier om een onmisbaar maar zeer gevaarlijk genre : is datgene wat iemand over zijn/haar eigen leven te vertellen heeft, relevant genoeg voor lezers uit soms gans andere tijden ? (Emma Goldmans memoires b.v. werden oorspronkelijk gepubliceerd in 1931). Vaak gaat het wel om figuren die ten onrechte - soms ook wel eens terecht - "vergeten" zijn. Dat Emma Goldman nu opnieuw aandacht krijgt, is geen toeval. Na de zestiger jaren zijn enkele tema's overgebleven die telkens weer op de voorgrond komen : een hernieuwde belangstelling voor het anarchisme - hetzij op zichzelf hetzij als korrektief op verstarde politieke partijen -, een merkwaardige ontwikkeling van het feminisme - vaak "tweede emancipatiegolf" genoemd -, dat meer succes gekend heeft dan om 't even welke andere emancipatiebeweging. De twee tema's zijn trouwens niet zonder verband met elkaar (afgezien nog van het feit dat er zelfs recentelijk van een "anarcho-feminisme" gesproken wordt) : veel vrouwen hebben zich op nogal anarchistische wijze georganiseerd (geen leiderschap, anonimiteit in de publikaties, wisselende taakverdelingen, afkeer van elke administratieve tendens); in beide bewegingen wordt nogal veel belang gehecht aan de persoonlijke faktor (gaande tot de vaak misverstane en misbruikte slogan : "het persoonlijke is politiek"). In deze kontekst moet de vertaling gezien worden van het eerste deel van "Mijn leven" door Emma Goldman (1869-1940). Tijdens haar Joods-Russische kinderjaren kwam ze reeds in kon-

takt met een reeks vormen van onderdrukking : het ghetto van St.-Petersburg, de tsaristische tirannie (reeds vroeger las ze verboden boeken en had ze gesprekken met radikale studenten), de armoede en de fabriek, de despotische vader. De huiselijke konflikten draaiden vooral rondom haar wil om te studeren en haar vaders wens om haar zo vlug mogelijk uit te huwelijken. Zoals zovelen zag ze enkel heil in emigratie naar de Verenigde Staten. En zoals bij zovelen werd haar hoop in een nieuwe wereld compleet tegengesproken door haar ervaringen ter plaatse : joods ghetto, uitbuiting in fabrieken en werkplaatsen, een mislukt huwelijk. Dit alles culmineerde in haar verontwaardiging over "de martelaars van Chicago" : naar aanleiding van stakings-akties rondom de achturedag, demonstraties en een bom-aanslag werden in 1886/7 een aantal anarchisten berecht en terechtgesteld. Dit was voor haar duidelijk het vertrekpunt van een bewuster revolutionaire opstandigheid, waarbij ze vooral in anarchistische kringen ging leren, ijveren en werken. Rechtstreeks en onrechtstreeks kwam ze in aanraking met de repressie (haar levenslange vriend Alexander - Sasha - Berkman kreeg 22 jaar gevangenis voor een mislukte aanslag tegen een ondernemer, zelf leerde ze gevangenis, intimidatie, klandestiniteit en vervolging kennen, rondom haar werden vrienden mishandeld, het zwijgen opgelegd of tot verhoudingswijze enorme straffen veroordeeld). Haar gepassioneerd temperament ("She has warmed both hands at the fire of life", schreef Frank Harris) dreef haar steeds opnieuw naar akties en studie : werk als verpleegster, militantenwerk, kongressen, spreekbeurten over gans de Verenigde Staten en erbuiten, lektuur - ook van de toen "moderne" literatuur -, artikels en redaktie van tijdschriften. In 1919 werd ze met veel andere linksen naar de Sovjetunie gedeporteerd (de Verenigde Staten hadden in 1918 een Alien Exclusion Act ingevoerd); ze was vlug ongerust over de autoritaire en bureaukratische trekjes in de nieuwe samenleving en verliet het land zeer ontgoocheld in 1921. Ze zette haar militant leven verder in verschillende landen en verdeelde haar belangstelling over politieke gebeurtenissen (o.a. de Spaanse burgeroorlog) en problemen rondom vrouw en gezin (o.a. geboortenregeling). Emma Goldmans levensverhaal kan op verschillende niveaus gelezen worden :

1) Als tijdsbeeld : de historisch geïnteresseerde lezer zal zeker geboeid zijn door de beschrijvingen van ellende en miserie (in het Londense East End b.v.) en vooral van de voortdurende en nooit aflatende repressie - die op zichzelf een verantwoording schijnt te vormen voor de anarchistische ideeën (je kan niet nalaten associaties te maken met de toestand in de Duitse Bondsrepubliek). Ook door de vele namen van tijdgenoten, al kan men zich niet onttrekken aan de vaststelling dat de meesten hiervan volledig vergeten zijn (uitzonderingen als Kropotkin, Malatesta, Louise Michel niet te na gesproken). Toch moet het boek op dit terrein als een gemiste kans beschouwd worden : Goldman blijft zo dicht met haar neus op zichzelf en op de gebeurtenissen rondom haar zitten dat alle feitjes even belangrijk worden en de grote lijnen van de geschiedenis verloren gaan.

2) Als autobiografie van een boeiend, gepassioneerd, naar huidig gevoel soms wat geëxalteerd figuur : De biografie, beginnend met de aankomst in New York in 1889, maar vol flash backs naar de Russische tijd en de eerste Amerikaanse jaren, is goed gemaakt. Voortdurend legt zij de nadruk op het persoonlijke, en dan vooral op het emotionele en vaak tegenstrijdige (ook in haar opeenvolgende en soms gelijktijdige relaties) : *"Toch wist ik dat het persoonlijke altijd een overheersende rol zou spelen in mijn leven. Ik was niet iemand uit één stuk als Sasha en andere helden. Ik had al lang ontdekt dat ik heel complex in elkaar zat, dat allerlei karaktertrekken tegenstrijdigheden vertoonden. Tot het eind van mijn levensdagen zou ik verscheurd blijven tussen het verlangen naar een persoonlijk leven en de behoefte om alles op te offeren voor mijn ideaal."* (p. 150).

Vanuit ditzelfde standpunt bijt ze van zich af, wanneer iemand haar "frivoliteit" verwijt : *"Ik zei dat onze zaak niet van me mocht verwachten dat ik een soort non zou worden, dat de beweging geen klooster mocht zijn. Als dat wel het geval was, zou ik vertrekken. 'Ik wil de vrijheid, het recht op zelfexpressie, het recht van allen op schoonheid.' Dat betekende het anarchisme voor mij, en dat zou ik waarmaken, al was de hele wereld tegen mij - ondanks gevangenschappen, vervolgingen, alles. Ja, zelfs als mijn eigen naaste medewerkers mij veroordeelden, zou ik mijn schone droom toch verwezenlijken."*

(p. 60). De vertaling hiervan in politieke termen, is echter moeilijk en niet altijd zonder gevaren van uiterst subjektivisme, zodat je als lezer achter enkele van haar uitlatingen toch wel vraagtekens plaatst : *"Sinds die tijd waardeerde ik politieke daden niet meer, zoals een aantal andere revolutionairen, naar hun nut of propagandistische waarde. De innerlijke drang die een idealist drijft tot gewelddaden, waarbij vaak ook zijn eigen leven verloren gaat, was meer voor mij gaan betekenen."* (p. 187).

Anderzijds heeft haar belangstelling voor sociale problemen die al te gemakkelijk als persoonlijk en individueel-subjektief afgedaan worden, omdat ze - vaak ten onrechte - als zodanig ervaren worden, gemaakt dat haar politieke acties gepaard gingen met werk op veel andere terreinen (en hierin sluit het boek aan bij recentere ontwikkelingen), vooral dan vraagstukken rondom gezin, verhoudingen, contraceptie, seksualiteit. Het klinkt trouwens zeer bekend als ze op puritanisme in haar eigen beweging stoot (alle bewegingen zijn ook produkt van de heersende tijdsgeest, zelfs indien die burgerlijk is en ze zich tegen de burgerij keren) en als men regelmatig druk op haar uitoefent om deze netelige kwesties uit de weg te gaan.

3) Als feministisch werk, dat de tweede emancipatiegolf aankondigt : In haar relaties tracht ze steeds - met wisselend succes - "vrij" genoeg te blijven om zelf het verloop ervan te bepalen en niet in functie van de man te gaan leven. Dit verklaart tevens dat haar relaties elkaar niet hoeven uit te sluiten. Het verklaart ook o.m. de onvermijdelijke breuk met één van haar vrienden, Ed : haar ontgoocheling als ze de indruk krijgt dat hij slechts 'de vrouw' (en echtgenote en moeder van zijn kinderen) in haar ziet en niet aksepteert dat ze gekozen heeft voor haar werk boven het produceren van kinderen (*"Ik zal mezelf bevrijden, ook als dat betekent dat ik jou uit mijn hart moet rukken"*, p. 192).

Regelmatig treffen trouwens aksenten van solidariteit met andere vrouwen en een behoefte aan grotere vriendschap met hen.

4) Als dokument in de studie van het anarchisme : De kulturele aspecten van de anarchistische ideeën (feminisme, nieuwe vizie op relaties en seksualiteit, entoesiasme voor nieuwe literatuur) komen eigenlijk duidelijker uit de verfv dan de politieke draagwijdte. Gedeel-

telijk hangt dit wel samen met het nogal spontaneïstisch karakter van haar akties en met de specifieke situatie van de arbeidersbeweging in de Verenigde Staten, o.m. waar die vaak doorkruist wordt door andere problemen. Het zal wel geen toeval zijn dat men bij de lektuur de indruk krijgt dat een groot stuk van het anarchisme zich onder immigranten afspeelt, zodat de band met de massa van de arbeiders soms wat kunstmatig en gewild blijft. Emma Goldman beseft dit soms wel, b.v. als ze er zich meer en meer op toelegt Engels te leren om betere voorlichting te kunnen geven: *"Echte maatschappelijke veranderingen konden alleen door de mensen van het land zelf tot stand worden gebracht"* (p. 153). Deze aarzelende band met de arbeiders (van wie ze de levensomstandigheden wel goed kende en tijdelijk gedeeld had) - soms erg moeilijk na een gevangenisperiode -, legt eveneens de weifelende houding uit tegenover het gebruik van individuele gewelddaden (uigaaende van individuen en tegen andere individuen). Anarchisme mag zeker niet met terrorisme gelijkgesteld worden (wat de burgerij altijd geprobeerd heeft als associatie ingang te doen vinden); toch zal ook Goldmans boek niet nalaten de associatie tussen beide begrippen te versterken, ook als men weet dat het structureel geweld en de repressie onvergelijkbaar nefaster en omvattender zijn dan de enkele aanslagen waarover het hier gaat. Als lezer kan je er niet aan uit, om veel anarchistische akties te interpreteren vanuit een wanhoopsgevoel over de mogelijkheden van een georganiseerde arbeidersbeweging; dit doet niets af van een respect voor de individuele moed en heldhaftige overtuiging van sommigen. Van bladzijde tot bladzijde bots je tevens op de verdeeldheid en vijandschap binnen de eigen rangen, die minder dan elders door een partij kunnen weggegomfeld worden. En al ergert het je dan ook dat Goldman onvoldoende afstand schijnt te nemen van haar eigen aktie en in deze terugblik niet genoeg en zeker niet systematisch nadenkt over de problemen die hier aangestipt werden, het feit dat je het als lezer wel moet doen, en veel ervaringen kan vertalen in wat je in andere formaties meemaakt, maakt van deze autobiografie toch wel stimulerende lektuur.

NOOT

- (1) Emma Goldstein, *Mijn leven*, deel I (Baarn, Het Wereldvenster, 1978). De twee delen (tot 1912 en van 1912 tot 1930) van "*Living My Life*" verschenen in 1931. Voor de bespreking werd ook nog gebruik gemaakt van : A.K. Shulman, "*Red Emma Speaks*" (New York, Vintage Books, 1972); P. Nol, "*Emma Goldman, rood en rebels*", in *Lover*, 78, pp. 4-6; F. Boenders, "*De volle vrijheid*" (Brussel, Manteau, 1976); G. Woodcock, "*The Anarchist Reader*" (Glasgow, Fontana, 1977).

Een dossier over de U.S.S.R.

De literaire markt wordt sinds geruime tijd overspoeld met een toenemend aantal aanklachten en getuigenissen tegen het Sovjet-leven en stelsel. Op deze wijze wordt zeker een bijdrage geleverd tot de opheldering van een probleem dat veel te lang geheimzinnig en duister is gebleven. Vaak worden deze kritische publikaties echter ideologisch bijgetreden, o.m. door de zogenaamde Nieuwe Filosofen, die elke poging tot uitdieping van het onderwerp als "rekuperatie" bestempelen en de historische ontledingen als een verraderlijk middel hekelen om machtsmisbruiken goed te praten.

Men kan zich nochtans, inzake het Sovjet-experiment, onmogelijk beperken tot afkeuring zonder meer, zelfs indien het in het verleden tot een Goelag heeft geleid en daarvan nog niet is hersteld.

Men moet o.i. ook aan een uitweg, een oplossing, of beter aan een alternatief denken. Maar dit veronderstelt onvermijdelijk, tenminste als men ernstig wenst te zijn, dat men kennis zou hebben van hetgene men ver-

anderen of vervangen wil. Indien men, met andere woorden, verder dan hartstochtelijke en vijandige grieven wil gaan en besloten heeft opbouwend werk te verrichten, dan kan men het methodisch onderzoek terzake niet missen. We zijn het daarom volkomen eens met het vertrekpunt van het Dossier over de U.S.S.R., verschenen bij de Uitgeverij Kritak, waarin van meetaf aan wordt gewaarschuwd : "Het zou fout zijn een land als de Sovjet-Unie te veroordelen zonder inzicht in haar geschiedenis en de tradities van haar volk, die ook na een radicale omwenteling op een nieuwe maatschappij hun stempel kunnen blijven drukken. Ook de geschiedenis van het socialisme in de Sovjet-Unie is hiervan getuige". (1).

Het gaat hier weliswaar niet om een uitgebreide, laat staan alles omvattende, studie maar om een synthese die rekening tracht te houden met het jongste vorsingswerk in verband met het omstreden onderwerp. En daar ligt precies ook de originaliteit van dit Dossier dat niet aarzelt beroep te doen op min of meer bekende deskundigen, zoals N. Molisse, I. Alexandrov, Ch. Levinson, E. Troch, J.M. Chauvier, Roy Medvedev, R. Bahro, E. Mandel, H  l  ne d'Encausse, Jean Elleinstein e.a., die tamelijk uiteenlopende standpunten vertegenwoordigen.

De verhandeling zelf houdt bovendien evenzeer rekening met de ontwikkeling van de objektieve koördinaten van het gebeuren als telkens met de subjektieve reacties daarop. T.o.v. elke nieuwe toestand wordt op die manier het optreden van de Partij als leidende revolutionaire

groep zowel naar buitenuit als naar binnenin ontleed. Wat inzonderheid leidt tot de verduidelijking der verschillende dimensies van het "stalinistisch fenomeen", o.a. op gebied van de "zuiveringen" in eigen rangen van de K.P.S.U., van de onderdrukking van het Sovjet-volk en van de strakke buitenlandse politiek.

De dood van Stalin daarentegen volstaat o.i. niet als verklaring voor de radikale transformaties die daarop volgen. Het onderwerp had daarom beter behandeld geweest indien men, om te beginnen, een duidelijk beeld gegeven had van de objektieve problemen die dringend deze diepgaande veranderingen eisten. Maar, aangezien dit thema dan toch later, zij het op een onrechtstreekse wijze, bestudeerd wordt in het deel gewijd aan de economische ontwikkeling van de U.S.S.R., vinden wij dat bedoelde periode tenslotte ook bevredigend belicht werd.

Het Dossier gaat nadien over tot het onderzoek van de onstuimige en inkoherente hervormingen van de "revolutionaire" Kroesjtsjov en daarna van het gematigd en bejaard bewind van de huidige Brezjnef. Ongetwijfeld worden hier ook interessante gegevens over de organisatie en het leven van de Sovjet-maatschappij verstrekt. Wij stellen nochtans vast dat deze informatie niet ontdaan is van een zekere eenzijdigheid of partijdigheid daar waar ze bepaalde ware en blijvende kwalen van het stelsel, zoals de burokratie, het arrivisme, het immobilisme, de gerontokratie, het autoritair gezag, de intimidatie door selektieve repressie, de stelselmatige una-

nimateiten, de kulturele en maatschappelijke eentonigheid, de behoudsgezindheid, kortom de vrees voor verbeelding en initiatief, schijnt te onderschatten.

Hetzelfde voorbehoud geldt ook voor de ontleding van Stalins' buitenlandse politiek die volgens de opstellers van het Dossier zuiver defensief gebleven is, hetgeen tegengesproken wordt door de troebele omstandigheden die b.v. geleid hebben tot de bezetting in september 1939 van de Baltische staten en het oosten van Polen of tot het uitbarsten van de oorlog in Korea in juni 1950.

De strijd voor vreedzame koëxistentie, na de dood van de Sovjet-diktator, is volgens, alhoewel maar kort geschetst, daarentegen wel met gepaste nuancering geschreven.

Dit alles leidt tenslotte tot relatief genuanceerde maar misschien te optimistische konklusies maar wij kunnen besluiten dat, ondanks de onvermijdelijke tekorten, het Dossier opportuun en opbouwend bijdraagt tot het beter begrijpen en beoordelen van het beslissend Sovjet-eksperiment.

R. GUTWIRTH

NOOT

- (1) Sovjet-Unie, Dossier samengesteld door R. Coolsaet, F. Gijssel, J. Mampuy, N. Molisse, J. Servaes, M. Spaepen, J. Verhelst, Uitgeverij Kritak, Leuven (142 blz., 215 Fr.).

Jean Rony (PCF): Trente ans de parti: un communiste s'interroge

Toen in maart jl. de Linkse Unie in Frankrijk de verkiezingen verloor, wees de leiding van de Franse Kommunistische Partij bij voorbaat elke verantwoordelijkheid ter zake van de hand. De socialisten hadden het Gemeenschappelijk Programma verraden. Tout court. Niet iedereen in de partij nam echter vrede met die uitleg. Een van de eersten die reageerde was Jean Rony, redakteur van het partijweekblad "France Nouvelle". Rony vond de nogal botte verklaring van het Politiek Bureau onvoldoende en drong aan op een ruim debat.

Rony's snelle reactie was niet helemaal toevallig. Ze kaderde in een veel omvattender reflectie over de werking van de partij en de partijgeschiedenis. Direkte aanleiding daartoe was juist geweest het maandenlange dispuut tussen kommunisten en socialisten. Terwijl gaandeweg de verwarring in de harten van de militanten groter werd, schiep Rony klaarheid bij zichzelf over de partijlijn sinds de ondertekening van het Gemeenschappelijk Programma in '72. Tegelijkertijd rakelde Rony

ook nog wat in zijn eigen politiek verleden én in dat van de partij, wat resulteerde in een soort politieke autobiografie die in april 1978 van de pers kwam.

De politieke conjunctuur gaf het boek onmiddellijk de wind in de zeilen. Eenmaal de elektorale mist opgeklaard ontspoon zich buiten de partijleiding en de partijpers om een levendig debat. Een debat dat van de ervaring van de Linkse Unie aldra oversloeg naar een aantal fundamentele kwesties. Rony's publikatie entte zich op die discussie. Hoewel gekonstrueerd als een autobiografie, bevat(te) het een reeks rake beschouwingen over het democratisch centralisme, de partijstructuren, de sociaal-democratie, het gauchisme en de positie van de intellectuelen in de partij. Rony's opvattingen bleken omzeggens gelijk te schakelen met de kritiek van andere intellectuelen én partijkaders op het organisatiemodel en de methoden van leiding geven van de PCG. Commentaar van de partijleiding was dan ook uiterst karig. Ten onrechte.

'Trente ans de parti' gaat recht naar het hart. Geschreven vanuit de diepe bekommernis voor de zaak van het socialisme, breekt Rony zijn twijfels open over zijn eigen partij, als instrument ter realisering van dat socialisme. Met de breuk in de Linkse Unie in september '77 heeft zich bij hem een gevoel gekristalliseerd dat zijn partij eigenlijk niet aangepast is aan de doeleinden die ze nastreeft. Rony schrijft : "Wat mij beklemmt in mijn huidig meningsverschil met de PCF is niet het niet doorzichtig zijn van de historische doeleinden,

maar het gevoel dat het onmiddellijk objektief wazig en onzeker blijft. Niet zozeer dat de PCF iets anders doet dan ze denkt te doen, maar de schrik dat ze niets doet. Dat ze zichzelf immobiliseert, steriel, in de verdediging van haar identiteit en haar invloedssfeer."

Met die bekommernis permanent voor ogen blikte Rony terug naar zijn eigen verleden als stalinistisch intellectueel. En dat met een verfrissende openhartigheid, vergeleken bij de brouwsels van de traditionele stalinistische geschiedschrijvelaars.

Rony kreëert inderdaad een genre biografie dat nieuw is in de kommunistische beweging. Het geheugen van de geschiedschrijver funktioneert er opnieuw als dat van een objektieve getuige en niet langer selektief en ideologisch, al naargelang de politieke behoeften van het ogenblik. Vandaar bij Rony geen retouchage van het verleden of periodiek optredend geheugenverlies. Integendeel. Hij verwijt de partijleiding de nieuwe generaties militanten onvoldoende inzicht te verschaffen in het verleden van de partij : "De turn-over van de militanten produceert ambivalente effecten : oude geschiedenissen worden vergeten, maar tegelijkertijd wordt de geschiedenis tout court naar de prehistorie verwezen. Wat het risico inhoudt een partij te worden zonder geheugen. Waarbij de partijgeschiedenis zaak blijft van specialisten zonder ooit deel te gaan vormen van de kritische vorming van de militanten."

Rony vindt tevens dat het doorzichtig maken van de partijgeschiedenis een essentiële voorwaarde betekent voor het ontwikkelen van een adekwate strategie naar het so-

cialisme.

In het licht van die opvatting schetst Rony zijn gang door de partij. Eerst als jong intellectueel in het begin van de jaren vijftig, met de moeilijkheden om zich als dusdanig binnen de partij te manifesteren, het isolement van de partij, de anti-imperialistische strijd, de personenkultus ("het was de tijd dat men ook van zijn leiders moest houden"), de Praagse processen en de affaire Marty-Tillon ("Ik heb dat alles geslikt, soms met moeite, maar ik heb het geslikt"). Eenmaal de Koude Oorlog voorbij, passeren verder de revue : het 20ste kongres van de Kommunistische Partij van de Sovjet-Unie en de reactie van de PCF daarop ("men heeft het onmiddellijk gebalsemd"), de staatsgreep van De Gaulle in '58, de affaire Casanova-Servin ("dat alles speelde zich af boven onze hoofden"), de studentenrevolutie, mei '68 en de Praagse lente.

De gebeurtenissen van mei en augustus '68 zullen Rony's politieke opvattingen een beslissende wending geven. Als Georges Marchais, na de konferentie van kommunistische partijen in juni '69 in Moskou, de kwestie van de normalisatie in Tsjechoslowakije afdoet als een secundair en bijna accidenteel meningsverschil met de Sovjet-kameraden, en schaamteloos oreërt over de opbouw van het "socialisme" in het land, pikt Rony dat niet langer. Altans binnenskamers... Feitelijk deelt Rony in die kwestie het standpunt van Roger Garaudy, lid van het Politiek Bureau van de partij. Garaudy blijft echter publiekelijk protesteren tegen de normalisatie,

Het onbehagen van Ivan Illich

Boekbespreking van "Het Recht op nuttige werkloosheid"
 Uitg. Het Wereldvenster, Baarn,
 1978, 98 blz.

Ivan Illich liet door zijn konfronterende standpunten reeds meermaals van zich horen. Zo o.a. toen hij in "Ontscholing van de maatschappij" (197) de afbraak van het geïnstitutionaliseerd onderwijs bepleitte of in "Grenzen aan de geneeskunde" (197) voor de-professionalisering van het medisch bedrijf opkwam. In zijn recent boek betwist hij de waarde van produktieve arbeid. Hij werd wat té snel door een deel van de linkse intelligentsia tot 'terug-naar-de-natuur'-freak gedegradeerd. Zijn kritiek gaat beslist wat verder. Hij is niet anti-wetenschap of anti-industrie. Wél trekt hij ten strijde tegen een zelfgenoegzaam wetenschappelijk bedrijf, een industrialisatie die doel-op-zich wordt.

Illich stamt uit de kristen-humanistische, sterk sociaal bewogen traditie. Zijn inter-kultureel werk in het CIDOC:te Cuernavaca (Mexico) bracht hem tot een totale afwijzing van de resem heilige koeien waarmee zowel west als oost, noord als zuid, de mythe van de economische groei tot fundamentele waarde verheft. Een alternatief samenlevingsmodel verwoordt hij in "Naar een nieuwe levensstijl" (1973) waarvan het onlangs verschenen "Het recht op nuttige werkloosheid" een post scriptum is.

iets wat waarschijnlijk de ware oorzaak is geweest van zijn uitsluiting in '70.

Rony zorgt er dus voor binnen de partij te blijven en zal in het begin van de jaren zeventig steeds scherper kritiek gaan spuien binnen het redactiekomitee van "La Nouvelle Critique", het partijblad voor de intellectuelen. Een aantal van zijn interventies staan opgetekend in zijn boek. Een en ander leert dat Rony's opvattingen tegelijk bijval en verzet uitlokken. Maar gaandeweg voelt de auteur zich steeds minder in het defensief gedrongen. Het monolitisch karakter van de partij begint af te brokkelen. Zoals vandaag steeds duidelijker aan de oppervlakte komt.

'Trente ans de parti' is dan ook verplichte kost voor eenieder die de recente discussie in de PCF met belangstelling heeft gevolgd.

(Jean Rony, Trente ans de parti, Christian Bourgois éditeur, Paris, 1978)

Jan VERMEERSCH

Illich' werk is eer anekdotisch dan systematisch, eer journalistisch dan filosofisch. Maar in zijn bedoeling te konfronteren en feilloos de uiterste konsekventies van een westerse levenswijze te typeren alvast lezenswaard. Zijn vertrekpunt vormt steeds opnieuw de maatschappelijke vervreemding, waarvan hij de oorzaken niet, zoals Marx, in de produktieverhoudingen ziet. Bij Illich krijgen de produkten van menselijke arbeid een kwasi-autonoom bestaan. De notie "produktiewijze" is bij hem ruimer, en daardoor ook vager. Zij impliceert een industriële groei die tot maatschappelijke onmacht wordt, een massaproductie die een moderne armoe kreëert, waarin de produkten niet op de behoeften, maar de behoeften op de produkten worden afgestemd. Al liggen de oorzaken daarvan in de kapitalistische produktiewijze, toch herkent Illich dezelfde economische logika in de socialistische landen.

"Zolang de Ford-fabrieken veroordeeld kunnen worden alleen maar omdat ze Ford rijk maken, wordt de illusie versterkt dat dezelfde fabriek iedereen rijk zou kunnen maken" (Naar een nieuwe levensstijl, p. 48). Het gaat hem niet enkel om de eigendomsverhoudingen, het gaat hem tegelijk om een afhankelijkheid-scheppend industrieel apparaat dat de mens ondergeschikt maakt aan de machine. De autonomie van dit apparaat is volgens Illich zo doorgedreven dat hij wellicht de opmerking van A. Gorz (Ekologie en Vrijheid, 1978) "liever een kapitalisme zonder kernenergie dan een socialisme met kernenergie" tot de zijne zou maken.

We moeten af van de mythe van de economische groei. De rijkdom die zij ons belooft is een rijkdom die nooit rechtvaardig zal kunnen verdeeld worden en daarom slechts kan frustreren. De emancipatie van armen en onderdrukten wordt niet bevorderd door hen de levens- en konsumptiewijze van rijken en verdrukkers te beloven. Die illusie kreëert afhankelijkheid omdat ze intrinsiek irrealiseerbaar is, en de creatieve macht van de verdrukten miskent.

"Revolutionair zijn is gaan betekenen dat je of opkomt voor het land dat een produktieachterstand heeft, en zijn inwoners scherp bewust maakt van die achterstand, of de koortsachtige en gefrustreerde pogingen van te weinig konsumerende minderheden in rijke landen aanvuurt om hun achterstand in te halen." (idem, p. 47). Industriële ontwikkeling is nog geen emancipatie. Zij

schept met haar produkten tegelijk een levenswijze, gedomineerd door radikale monopolies, die bepalen welke behoeften zullen worden 'bevredigd' en hoe dat zal gebeuren.

In zijn nieuwe werkje trekt Illich deze denktrant door. Waarom strijden voor een volledige werkgelegenheid wanneer die slechts de vervreemding en de afstomping realiseert? Waarom opkomen voor steeds meer deskundigheid over steeds irrelevanter problemen, wanneer daardoor de afhankelijkheid maar toeneemt? Het wordt tijd dat terug de produktie- en konsumptievoorwaarden zélf in vraag worden gesteld. Dat het niet slechts gaat om produceren maar wat, voor wie en hoe produceren. Dat het niet gaat om een betere verdeling van konsumptiegoederen, maar om een rechtvaardiger bepaling van wat nuttig is.

Illich pleit voor een nuttige werkloosheid, waaronder hij de activiteiten van mensen verstaat, die voor hen-zelf én de anderen nuttig zijn buiten de produktie van konsumptiegoederen voor de markt om. Niet de ruilwaarde, maar de gebruikswaarde moet terug centraal komen te staan in de menselijke bedrijvigheid.

Het is jammer dat Illich voor dit pleidooi zo'n slecht moment heeft uitgekozen...

Men kan Illich weerleggen, volledig afwijzen op grond van zijn 'on-marxistische', ja zelfs anti-socialistische ideeëngoed. Ik denk niet dat dit de juiste houding is. Zijn onbehagen tegenover de zelfzekerheid waarmee onze maatschappijen hun ondergang tegemoet gaan, door bandeloze verkwisting van natuurlijke en menselijke energie, is terecht. Zijn 'konviviaal' alternatief (een nieuw samen-belevingsverband tussen mensen, dat sterk aan de vroeg-socialisten herinnert) klinkt utopisch, maar anderzijds is een afwijzing ervan uit hoofde van één of ander 'realisme' vaak een konserveratieve reflex, die de durf mist de probleemstelling aan te pakken.

De lektuur van Illich' werk lijkt me daarom stimulerend.

Bedenkingen bij een Kritak-dossier... en bij de Sowjet-Unie

Het is verheugend - en tevens wat verwonderlijk - vast te stellen dat de marxistische interesse voor de Sowjet-Unie en de 'socialistische' landen in het algemeen zich de laatste tijd in een stroomversnelling bevindt. Hier en der in Europa worden door socialist en kommunist artikels en interviews geproduceerd, die met elkaar gemeen hebben dat het denken over de oudste socialistische staat ter wereld eindelijk aan enige verdieping toe is.

Zoals al gezegd is dat wat verwonderlijk, want na 60 jaar Sowjet-opbouw van het socialisme zou je mogen verwachten dat al enige marxistische theorie-vorming over dat nieuw sociaal systeem te bespeuren valt. Dat is helaas niet het geval. En dat ondanks het feit dat bij lektuur van de Sowjet-propaganda je om de haverklap gaat struikelen over de begrippen 'marxisme' en 'leninisme': De oorzaken van die frustrerende situatie moeten o.i. dringend nagetrokken, temeer omdat een aantal redenen duidelijk aanwijsbaar zijn. Alleen heeft het tal van kommunistische partijen - tot voor kort -

aan de politieke wil en moed daartoe ontbroken.

Ondertussen tekent zich wel een gunstige evolutie af. Die moet het mogelijk maken dat in de toekomst de burgerlijke pers zich met heel wat minder gemak op dit braakliggende terrein van de studie van het 'bestaande' socialisme zal kunnen bewegen. De ravage die die pers heeft aangericht is welbekend. Minder bekend is de - histories bekeken - serieuze sociale en economische vooruitgang die in de 'socialistische' landen is gerealiseerd. En nog minder bekend - maar dan bij tal van kommunisten - zijn de fundamentele feilen van de postkapitalistische regimes. Wat dat laatste betreft is het opvallend met welke laksheid generaties kommunisten aan een marxistische analiese van de klassestructuur, de economiese wetmatigheden en de (buitenlandse) politiek van die (overgangs)maatschappijen zijn voorbijgegaan. Een zekere nederigheid moet dan ook de kommunisten sieren als zij zich vandaag mengen in het debat terzake.

Tot dat debat worden nu ook in Vlaanderen belangrijke bouwstenen aangedragen. Dat gebeurt dan wel niet direkt vanuit kommunistiese hoek - het Sowjet-Unie dossier is verschenen bij de uitgeverij Kritak - maar toch dient opgemerkt dat alvast één welbekend Vlaams kommunist een hand had in de redaktie van het boek. Daarbij is voor wat de bronnen aangaat behoorlijk geput uit officiële kommunistiese publikaties, waarmee niet gezegd is dat dit Kritak-dossier kommunisties-geïnspireerd van opzet is.

Toch mocht o.i. ook gebruik gemaakt worden van de ge-

schriften van Pierre Broué ('Le Parti Bolchevique') en het standaardwerk van E.H. Carr ('History of Soviet Russia'). Ook zijn hier en daar (semi-)officiële kommunistiese stellingnames en versies zonder veel nuancering of krities kommentaar het werk binnengeslipt en blijkt vooral de behandeling van de periode na 1956 te weinig indringend, onvolledig en apologeties van toon. De kordaatheid waarmee bvb. plotseling op pag. 117 strakke politieke konklusies worden getrokken uit het Allende-experiment - het officiële kommunistiese standpunt trouwens - kontrasteert wel scherp met de vluchtigheid en de onvolkomenheid waarmee de aktuele Sowjetproblemen worden geformuleerd. We komen er op terug.

Enige reserve omtrent de behandeling van bepaalde periodes in het boek mag ons echter niet weerhouden de publikatie ervan toe te juichen en ter lezing aan te bevelen. Niet zelden zijn in het verleden de meest onzinnige verhalen opgedist over de Sowjet-Unie, de ene al kleurrijker dan de andere, maar alle even weinig informatief. Dit Kritak-dossier zet voor een reeks historische feiten de puntjes op de i. Zo worden bvb. het agressief karakter van de kapitalistische politiek tegenover de Sowjet-Unie zowel na W.O.I als na W.O.II (de Koude Oorlog), de enorme offers van het Russiese volk tijdens W.O.II en de hoofdverantwoordelijkheid van de Verenigde Staten bij de bewapeningswedloop terecht geaksentueerd. Louter informatief heeft dit dossier dan ook zijn gelijke niet, én in Vlaanderen én in de Sowjet-Unie, alwaar een dergelijke publikatie het licht niet zou zien, al was het maar om de objektieve belich-

ting van de stalinistische periode.

Met die laatste konstataatie voor ogen moeten we ons wel vragen stellen over de Sowjet-maatschappij vandaag en de mate waarin een reële de-stalinisering erin is opgetreden. De samenstellers van het dossier hebben die behoefte ook (aan)gevoeld, maar er o.i. inadekwaat en zwak op gereageerd. Zij hebben zich gewaagd aan een schuchtere beoordeling van de Brezhnev-periode, zonder de noodzakelijke vraagtekens te plaatsen bij de nochtans manifeste re-stalinisering van de Sowjet-maatschappij na '64. Integendeel, zij hebben gekozen voor een waas van halve waarheden, waarmee je aan het eind van het boek toch wel in de maag zit. Temeer, omdat je uiteindelijk toch wel enige coherentie ontdekt in de elementen van een visie die her en der over de laatste hoofdstukken versnipperd en verscholen liggen. We verklaren ons nader.

Het komt ons voor dat de samenstellers van het dossier - willens nillens ? - de slotindruk hebben verwekt dat het met de evolutie van het socialisme in de Sowjet-Unie uiteindelijk wel losloopt, en dat de Sowjet-maatschappij zich alles bijeen toch in de richting van dat weliswaar niet gedefinieerde socialisme ontwikkelt. Bijgevolg ontwaart de aandachtige lezer een duidelijke tendens tot minimalisering van de problemen, iets wat bvb. opvallend voelbaar wordt bij de behandeling van kwesties als 'intellektuelen, minderheden, dissidenten en mensenrechten'. Andere problemen komen dan weer niet aan bod, hoewel ze pertinent aanwezig zijn inde Sowjet-

maatschappij. *De Persvrijheid in de Sowjet-Unie*

Ter illustratie van het bovenstaande een paar voorbeelden. Het eerste houdt direkt verband met het feit dat de samenstellers van het dossier geen klare uitspraak doen over de re- of destaliniserende tendenzen in de Sowjet-maatschappij en bijgevolg hun begrippen niet definiëren. Zo wordt over de politiek van Brezhnev eigenaardig genoeg geschreven dat "*gedurende de 14 jaar dat hij aan het bewind is, (heeft hij) zich kunnen ontdoen van neo-stalinisten en te revolutionairen*". Moeten we daaruit konkluderen dat voor de redaktieraad de huidige hoogste partijleiding, vergrijsd als ze is en opmarcherend sinds de tijd van Stalin, niet langer door het stalinisme besmet is ?

Andere voorbeelden. Was het werkelijk nodig te schrijven, zoals op pag. 107, "*vele processen gaan inderdaad in de richting van een grotere sociale en politieke gelijkheid...*". Kon er echt niet op een meer konkrete en minder kwantitatieve manier - en niet exclusief op basis van Sowjet-propagandamateriaal - gehandeld worden over het probleem van de pers én de persvrijheid in de Sowjet-Unie. Iedereen weet onderhand wel hoe gebrekkig de Sowjetpers haar bevolking geïnformeerd heeft over de Oost-Berlijnse konferentie van kommunistiese partijen in juni '76 (de essentie van de standpunten van de Eurokommunistiese leiders werd gewoon geschraapt). Idem voor de reakties (en het ontzaglijk laag argumentatienivo) op het boek van Carrillo en de publikaties en interviews van Spaanse en Franse kommunisten. Dan is

het echt huilen met de pet op.

Tot slot nog enkele opmerkingen voor de argeloze lezer die zich op basis van het dossier een toch wat al te idylliese voorstelling zou kunnen vormen over de relaties tussen de Kommunistiese Partij van de Sowjet-Unie en de andere kommunistiese partijen. Het is toch een enigszins gefalsifieerde voorstelling van zaken de evolutie van de krachtsverhoudingen binnen de internationale kommunistiese beweging af te doen als volgt :
"... , na de tweede wereldoorlog en vooral doorheen de de-stalinisatie wonnen de bilaterale kontakten en de meer algemene konferenties aan belang. Dat betekent dat ook een kleine partij op basis van gelijkheid kan diskussieren met een grotere, hetzij van partij tot partij, hetzij in brede vergadering."

Het is o.i. pas onlangs dat op dat vlak een kentering merkbaar wordt en dat proces verliep en verloopt absoluut niet zo soepel en kontinuu als het dossier wil laten uitschijnen. Herinner je bvb. de pogingen van de K.P.S.U. om in 1969 in Spanje een tweede meer pro-Moskou georiënteerde kommunistiese partij op de been te helpen (PCOE). Het komt ons dan ook wat onbegrijpelijk over in het dossier te moeten lezen : *"Nog elders kan men dan weer begrijpen dat het voor de K.P.S.U. moeilijk is een keuze te maken wanneer 2 kommunistiese partijen naast mekaar bestaan."*

Alles bijeen toch een nuttig dossier dat wel wat achterloopt bij de huidige stand van de diskussie over het 'bestaande' socialisme, en als dusdanig een aantal

slappe passages bevat, maar toch een onmisbare schakel zal vormen in de discussie over de 'socialistische' landen die bij ons nog moet starten.

Jan VERMEERSCH